

Г. В. МЕЖЖЕРІНА

Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна
Електронна пошта: anvame1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМ *ПЕТРЬ ГОУГНИВЬИ*.2¹

Стаття присвячена з'ясуванню мотиваційної основи, реконструкції референтних зв'язків, денотативних ознак неофіційного антропоніма *Петрѣ Гоугнивыи*, наявного в оригінальних і перекладних східнослов'янських писемних пам'ятках (Лаврентіївському літописі, «Хроніці Георгія Амартола», «Давньослов'янській кормчій XIV титулів» та ін.). Антропонім належить двом особам — Александрійському патріарху V ст. Петру III (Πέτρος Μογγός) і «літописному» римському ересіарху IX ст. Висловлено припущення про те, що Петро III отримав неофіційне ім'я за життя в середовищі монофізитів. Доведено, що у внутрішній формі неофіційного пропріального імені Μογγός і його перекладного відповідника *Гоугнивыи* знайшов відбиття перехід від оцінки людини за фізичними вадами до оцінки релігійно-етичної, від значення 'який має охриплий, неясний голос' до значення 'еретик'.

У зв'язку з реконструкцією денотативних ознак неофіційного антропоніма *Петрѣ Гоугнивыи* простежено його використання в писемних пам'ятках після XIII ст. та розглянуто ряд дискусійних питань, серед яких походження «Промови філософа», час включення в літописну статтю сказання про Петра Гугнивого, факт існування римського папи на ім'я *Петрѣ Гоугнивыи*, етнічні корені ересіарха та ін. Показано, що Петро Гугнивий привніс у католицьке віросповідання еретичне вчення, зорієнтоване на язичницькі та іудейські догмати. Денотат другого компонента в неофіційному імені *Петрѣ Гоугнивыи* включає ознаки, які виникли в процесі переосмислення первинної семантики іє. *gou-(n-) та його континуантів. У східнослов'янських дериватах розвинулася семантика невдоволення, насміхання, зневаги. На той час, коли сказання про Петра Гугнивого було внесено в літописну статтю *988 р., у словотвірному гнізді з коренем **-гоу(г)-** уже відбувся перехід до культурної семантики. Денотативні компоненти етнокультурного плану, які входять до змісту антропоніма *Петрѣ Гоугнивыи*, у своїй сукупності повторюють семантичну структуру слова *еретик*. Поєднання історико-лінгвістичного аналізу з історико-культурологічним, урахування як історичних фактів, так і інформації, засвідченої в апокрифічних сказаннях і наукових версіях, дає підстави для того, щоб вважати «літописного» Петра Гугнивого реальною історичною особою.

Ключові слова: Київська Русь, неофіційний антропонім, семантика, історико-культурологічний аналіз, *Петрѣ Гоугнивыи*, Петро Монг.

¹ Початок див.: Мовознавство. 2020. № 5. С.50–69.

З'ясування міфічного / реального походження Петра Гугнивого десятиліттями заходило в глухий кут, оскільки історичний аналіз проводився в повному відриві від лінгвістичного, а питання реконструкції внутрішнього змісту антропоніма *Петръ Гоугнивыи* взагалі не ставилося. Використання методики паралельного проведення історико-лінгвістичного та історико-культурологічного дослідження з покроковим зіставленням результатів дає змогу пролити світло на численні «втаємничені місця» та відтворити максимально цілісну картину.

Зіставлення текстів, у яких згадується ім'я Петра Гугнивого, не залишає сумнівів у тому, що Петро Гугнивий є реальною особою, а не вигадкою давніх авторів. Являючи собою різні варіанти однієї й тієї самої історії, згадування-оповіді про римського папу Петра Гугнивого містять спільні позиції: Петро Гугнивий — папа великого престолу; прийшов у Рим після сьомого собору, тобто після 787 р.; мав спільників, прихильників свого вчення; відступив від християнської віри; посіяв велику смуту в релігійних колах не лише Італії, а й інших західних країн; захопив престол; чинив аморально, названий «блудником»; потрапив у прикру історію з жінкою, був осоромлений; щоб відбілити своє ім'я, вигадав легенду про янгола; запровадив звичай голити бороди священнослужителям; помер невдовзі після того, як посів папський трон.

Літопис повідомляє, що «Петръ Гугнивыи со инѣми шедь в Римь . и пр(е)(с)т(о)ль въсхвativъ» (*988, ПВЛ-1, арк. 40). Це може означати, що Петро Гугнивий не завжди був при папському дворі; десь в іншому місті він, скоріше за все, мав якийсь церковний сан. Не виключено, що Петро Гугнивий був прийнятий в Римі за рекомендацією. Увійшовши в найвищі кола папського оточення, Петро Гугнивий не без допомоги вірних людей захопив престол. Невідомо, скільки пішло часу на те, щоб адаптуватися в новому середовищі, вивчити відкриті й таємні «закони» папського двору, тонкощі спілкування церковних ієрархів, але зрозуміло, що в папському дворі Петро Гугнивий так і не став «своїм».

На користь того, що Петро Гугнивий жив на території Італії, а не приїхав з далеких земель — іншої країни, свідчить текст пам'ятки «Слово Феодосія, ігумена печерського, до князя Ізяслава про латинів», зокрема уточнення про те, що Петро Гугнивий був латинського роду: «**прїиде некто, ѿ ѡан(д)є, латинскаго рѡда имене(м) петръ <...> и сътвориша его папожъ римѣнне**» (XI, сп. XV, Сл. Феод. о лат., 24). У візантійських і давньоруських текстах до XIII ст. латинами називали народи, які населяли Італію; у «Хроніці Георгія Амартола» «термін “латини” являє собою етнонім, що позначає народ італійської групи» [Чибисов : 78]. У пам'ятках XII–XVI ст. лексеми *латини*, *латыни* (*латынове*), *латинский*, *латынский* уживалися зі значеннями 'католики', 'католицький', але як основні «Словарь русского языка XI–XVII вв.» виділяє значення 'римляни', 'римський' (СлРЯ XI–XVII, VIII, 178–179), які вказують на конкретний ареал проживання латинів. Текст «Послання старця Філофея» (XVI ст.) свідчить про те, що латини жили в римській області: «Пилат от латын бѣше от Понта града римския области» (СлРЯ XI–XVII, VIII, 178–179). Словосполучення «**латинскаго рѡда**» вказує на те, що Петро Гугнивий жив недалеко від Рима.

Деякі розрізнені, фрагментарні дані, які містяться в писемних пам'ятках, дають можливість наблизитися до розгадки таємниці походження Петра Гугнивого. Сучасного читача може ввести в оману слово **немецкыи** в назві

пам'ятки «**Слово ш немецкв(м) прельщенїи тако наѣчи их гѣгнвыи петръ ереси**» (ркп. к. XV ст.). До XVII–XVIII ст. прикметник *немечскыи* мав значення 'латинський', або 'римсько-католицький', на що свого часу вказував А. М. Попов: «Уже самый заголовок <...> Слова "О Немечскомъ прелщении" нагадує собою літописне сказання, за яким римсько-католицьке сповідання переважно вважається "вѣрою нѣмецкою» [Попов : 23]. Така семантика слова *немечскыи* зберігається в написаному Никифором на прохання Володимира Мономаха «Посланні про віру латинську», де розповідається про «**вины ра(з)личны мнѡги**» латинів, які «**прелести неме(ч)скии вѣслѣдоваша**» (XII, сп. XVI, ПослНикифора-1, арк. 490а). З таким самим значенням виступає лексема **нѣмці** в назві пам'ятки «**Слово Григорїа митрополита. како держать вѣрѹ нѣмці**» (ркп. XVI ст.), основу якої становить перелік 35 докорів латинам. За «Словарем русского языка XI–XVII вв.», до семантичної структури лексеми *нѣмци* крім значення 'люди і народи, які говорять німецькою, германськими мовами' входило значення 'взагалі іноземці західноєвропейського походження' (СлРЯ XI–XVII, XI, 178). Показово, що ілюстративний приклад з пам'ятки XVII ст. «Книга глаголема гречески алфавит» містить роз'яснення стосовно жителів саме Італії: «Италия — страна латинска, близ Рима, а живут в ней мудрии нѣмци» (СлРЯ XI–XVII, XI, 178). Не підтверджує версії щодо німецьких коренів Петра Гугнивого і текст Лаврентіївського літопису: хроніст повідомляє, що Петро Гугнивий «*шедь в Римъ*» (*988, ПВЛ-1, арк. 40), а не в Італію, отже, не перетинав кордонів. Більше того, він дістався Рима пішки («*шедь в Римъ*»).

«Слово» Феодосія повідомляє, звідки Петро Гугнивий бере свій рід: «**Ѡ ѡан(д)є <...> имене(м) петръ**» (XI, сп. XV, Сл. Феод. о лат. , 24. Виходячи зі змісту пам'ятки, вираз «**Ѡ ѡан(д)є**» означає 'від вандалів' (слово *оуандилы* (*ѡандилы*, *доуандилы*) не потрапило до реєстру історичних словників). Слово *оуандилы* виявлене також у «Посланні» митрополита Никифора про віру латинську (за Синодальним сп. XVI ст.), а саме у фрагменті, де йдеться про вандалів, які вторглися в Італію: «**Потом же прїаша старараго рима нѣмцы. и покорени быша римляне иже латына наричютсѧ Ѡ доунди(л). иже нарицаютсѧ нѣмцы**» (XII, Син. сп. XVI, ПослНикифора-2, арк. 292г). Наявне в «Слові» Феодосія уточнення «**Ѡ ѡан(д)є**» вказує не тільки на те, що Петро Гугнивий — нащадок вандалів, які 455 р. розграбували Рим. Асоціативний ряд, який супроводжує уточнення «**Ѡ ѡан(д)є**», пов'язаний не стільки з етнічним корінням, скільки з релігійним світоглядом Петра Гугнивого. Вандали прийшли на територію Італії зі своїм релігійним ученням, були аріанами² і переслідували католиків. Не поділяючи їхнього дикого фанатизму в переслідуваннях³, король остготів Теодоріх Великий (454–526) прагнув мирного співіснування готів і римлян [Кудрявцев : 33]. Проте, як зазначив П. М. Кудрявцев, «даремними були всі зусилля короля Готів об'єднати Римлян і Готів політично: вони зішлись вже будучи розділеними своїми релігійними переконаннями. Готи були аріани, Римляни — католики» [Кудрявцев : 35]. Аріанство визнане I Вселенським собором 325 р. у Нікеї і II Вселенським собором 381 р. у Константинополі

² Аріанство «перенесене було <...> до Готів, скоро укорінилося між ними і звідси поширилося між Вандалами» [Кудрявцев : 36].

³ Теодоріх «був вищий за дикий фанатизм, з яким Вандали переслідували католиків» [Кудрявцев : 37].

еретичним ученням; різке засудження аріанської ересі можна знайти в Кормчій Сфремовській XII ст., Кормчій Рязанській 1284 р., «Пандектах Никона Черногорця» 1296 р., «Хроніці Георгія Амартола» та ін.; лексеми *аригане*, *ариганьскы*, *ариганьскыи*, *ариганьство*, *ариганьствовати* засвідчені в писемних пам'ятках XI–XIV ст. (СДРЯ XI–XIV, I, 93). Від року вторгнення в Рим до часу, коли жив Петро Гугнивий, минуло чотири століття, протягом яких ішов процес поступової асиміляції вандалів серед місцевого населення⁴. Про Петра Гугнивого коректно говорити як про нащадка вандалів, не отожднюючи його ані з германцями середини V ст., ані з сучасними німцями. Отже, можна констатувати, що сигніфікат імені *Петръ Гоугнивыи* містить етнокультурні ознаки 'жив недалеко від Рима', 'належав до одного з етносів, що населяли Італію; є нащадком вандалів, які 455 р. розграбували Рим', 'є нащадком вандалів, які сповідували аріанство', 'є послідовником еретичного вчення — аріанства'.

Спробуємо з'ясувати, коли саме Петро Гугнивий узурпував владу. Літопис повідомляє, що Петро Гугнивий з'явився в Римі після VII Вселенського собору («На з-мь сборѣ <...> по семь же сборѣ . Петръ Гугнивыи со инѣми шедъ в Римъ» — *988, ПВЛ-1, арк. 40). Між сьомим (787 р.) і восьмим (869–870 рр.) соборами — проміжок часу у 83 роки. На ту обставину, що після сьомого собору сплило чимало років, звертає увагу Никонівський літописець: «По семь же седмѣмъ соборѣ, не малу времени минувшу, Петръ Гугнивыи...» (*988, ЛНик-1, IX, 56). У полемічному творі «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянь» за рукописом 1580 р. зазначено не тільки те, що Петро Гугнивий прийшов через багато років після сьомого собору, а й те, що він займав трон після папи Формоза: «То пакъ потомъ по седмомъ соборе, минувшимъ многимъ лѣтомъ, бысть папа Формосъ <...> По Формосе паки наста папа в Риме Петръ гугнивыи <...> пануя Римяномъ» (Обличит., 37–38).

У тій самій пам'ятці (Обличит., 38) папа Формоз представлений як еретик, зачинатель розколу в християнстві⁵. Четвертого квітня 896 р. за нез'ясованих обставин римський папа Формоз (Стефан V) помер. У травні того ж року новим папою стає Стефан VI. Намагаючись помститися за зраджених Формозом сполетських герцогів⁶, Стефан VI зібрав «групний синод»⁷. Саме через цей ганебний собор Стефана VI почали підозрювати у смерті Формоза. Проте такі підозри навряд чи мають підстави. Гадаємо, Гвідоніди настільки дорікали Стефану VI в тому, що він не помстився за них (зокрема, не був причетний до смерті Формоза), що через дев'ять місяців по смерті Формоза папа Стефан VI змушений був зібрати собор і розіграти на ньому сцену покарання.

⁴ Починаючи з V ст., «йшла сильна романізація вандалів, незважаючи на релігійний антагонізм між варварами-аріанами і римлянами-католиками» [Браун : 485].

⁵ За словами богослова І. М. Громогласова, «римські папи (починаючи з Формоза, який впав в аполінарієву ересь та опрісноче служіння) відступили від правої віри, осквернили св. церкву своїм еретичством» [Русский раскол... : 29; див. також: Смирнов : 223].

⁶ Передусім Агільтуди — вдови померлого Гвідо [Гергей].

⁷ Стефан VI «наказав виїняти з могили тіло свого попередника Формоза <...> і призначив суд над небіжчиком, посадивши труп у папському вбранні на трон. Небіжчика звинуватили в захопленні папського сану» [Конский : 642].

Трон не одразу перейшов до Стефана VI. Новим папою став Боніфатій VI⁸. Дев'ятнадцятого квітня він раптово помер, пробувши на папському столі лише 15 днів [Бонифаций]. І знову підозри падають на Стефана VI, але тепер уже у зв'язку зі смертю Боніфатія VI.

Пам'ятка «Обличительныя списанія...» свідчить про те, що Петро Гугнивий був папою, «пануя Римяномъ», у період між двома папами — після Формоза, але до Стефана (Обличит., 38). Хоча між Формозом і Стефаном був папа Боніфатій, його імені в пам'ятці немає. Причина не тільки в тому, що Боніфатій правив лише 15 днів, а в тому, що на соборі 898 р. ухвалили викреслити його ім'я зі списку римських пап⁹.

Після смерті Формоза, а потім і Боніфатія, аж доки за всіма правилами не було обрано нового папу — Стефана VI, або, як сказано в тексті, «паки наста папа в Риме» (Обличит., 38), цілий місяць — з 20 квітня до 21 травня 896 р. — місце римського папи було пустим. Якщо вірити тексту пам'ятки «Обличительныя списанія...», саме тоді Петро Гугнивий захопив престол. З'явившись у Римі й плакаючи мрію про папський трон, він цілком міг бути зацікавлений у смерті Боніфатія (папи з ненадійним минулим) і, мабуть, давно шукав такої нагоди. Отже, зміст аналізованого антропоніма *Петръ Гоугнивыи* включає денотативні компоненти: 'представник папського двору в Римі, який був зацікавлений у смерті папи Боніфатія VI', 'особа, яка захопила папський престол у період між 20 квітня і 21 травня 896 р.'

Відомостей про те, в якому віці помер Петро Гугнивий, немає, але зрозуміло, що в Римі Петро Гугнивий з'явився людиною нестарою, повною сил та ентузіазму, сміливою, схильною до ризику та авантюр, винахідливою. Ситуацію, яка його компрометувала, він зміг обернути на свою користь, вигадавши історію про голуба та янгола (див.: Обличит., 38; Посл. Правов., 407). Іншого разу «Петръ гугнивый <...> пануя Римяномъ и свою волю имѣя, сотвори собѣ девицу архидьякономъ, *Стефана*¹⁰, по мужеску одеяну <...> Она же по смерти его *бысть папою*» (Обличит., 38). Безумовно, не варто формально ототожнювати історію «дівичі» Стефана з біографією Стефана VI, але спираючись на зміст пам'ятки «Обличительныя списанія...», навіть із похибкою на контамінований характер сюжетної лінії, можна констатувати, що Петро Гугнивий помер перед тим, як Стефан VI очолив папську кафедру. Перед нами сплетіння двох життєвих історій з певними збігами, які, власне, і дають деякі підстави для того, щоб вважати «дівичю» на ім'я Стефан і папу Стефана VI однією й тією самою особою. У сфері припущень залишаєть-

⁸ Боніфатія VI було «обрано, очевидно, одразу ж після смерті папи Римського Формоза за не зовсім прозорих обставин, не виключено, що в результаті тиску одного з політичних угруповань, які прагнули захопити владу в Римі» [Фельдштейн].

⁹ Обрання Боніфатія папою відбулося, «незважаючи на те, що Б. (Боніфатій. — Г.М.), будучи субдияконом, а потім священником, раніше двічі піддавався осуду з боку папи Іоанна VIII. <...> Собор, проведений згодом папою Іоанном IX в Равенні (898), прийняв рішення викреслити Б. зі списку Римських пап» [Фельдштейн].

¹⁰ Оповідючи про дівичю-архидьякона на ім'я Стефан, автор «Історії о єдному папѣ римскомъ» використав популярний в XVI ст. в Польщі та Україні сюжет про папесу Іоанну. Як пише М. Возняк, «в 1560 р. вийшла брошура "Historia o Papieżu Janie <...>". Оповідаєть ся тут, що за цїсаря Льонтарія "чорт <...> лиху й нечесну жінку зробив папою"» [Возняк : 256]. Легенда про папесу була жива і на початку XVIII ст., про що свідчить Михайло Андрелла в полемічному творі «Оборона вѣрному каждому человѣку»: «Мы же знаемъ, что пишутъ нашѣ всѣ святые о папезу, котрый народиль чадо себѣ, вае, вае!» (1699–1701, Оборона, 43).

ся і питання про те, хто саме — «дівиця» Стефан чи майбутній папа Стефан VI — причетний до смерті Петра Гугнивого. Очевидно, що сигніфікат імені *Петръ Гоугнивыи* містить денотативні ознаки, пов'язані з віком Петра Гугнивого — 'нестарий', його вдачею — 'енергійний', 'схильний до ризику, авантюр', 'винахідливий', а також ознаку 'помер до того, як Стефан VI зайняв папську кафедру'.

Такі дії Петра Гугнивого, як очолювання опозиції до папського двору, захоплення папської кафедри, запровадження нових правил для католиків, свідчать про те, що перед нами сильна, неординарна особистість. Але водночас тексти виявляють і слабкі місця його характеру. Деякі свідчення впливу жінок на вчинки Петра Гугнивого можна знайти в пам'ятках «Обличительныя списанія...» і «Послання "правовірним"». Перша з них розповідає про те, що Петро Гугнивий, сильно ризикуючи репутацією, вдався до неправомірних дій і призначив жінку архідияконом: «сотвори собѣ девицу архидьякономъ, Стефана, по мужеску одягну» (Обличит., 38). У «Послання "правовірним"» — пам'ятці старообрядницької літератури початку XVIII ст. наведено легенду про те, як Петро Гугнивий, повіривши жінці, потрапив у ганебну для священнослужителя історію: «Но аще хочещи быти со мною, то обрей браду свою! Безумный же папа, послушав жены, обрел браду свою <...> Жена же, слышав, посмеяся ему и укори его: "Безумный папа!" <...> Папа же посрамлен бысть от жены» (Посл. Правов., 407).

Петро Гугнивий дозволив священнослужителям мати наложниць і спробував узаконити прощення гріхів «на дару», тобто без покаяння та епитимій: «Петръ Гугнивыи <...> сѣюще оученье свое разное . вши бо попове вдиною женою . вженѣвѣса служатъ . а друзии до семье жены поймаючи служатъ ихже блюстиса оученья . прашають же грѣхи на дару ¹¹» (*988, ПВЛ-1, арк. 40). Для того, щоб зменшити обурення священнослужителів, Петро Гугнивий дає їм небачену раніше свободу вчинків.

Єресь, яку поширював Петро Гугнивий ¹², містила елементи не тільки язичництва ¹³ (уживання в їжу хижих птахів і звірів («гипсы и волкы

¹¹ У науковій літературі нерідко трапляється буквальний переклад виразу «прашають же грѣхи на дару», що призводить до викривлення змісту. Так, аналізуючи особу Петра Гугнивого в «Повісті временних літ» та «Оповіді проти латинів», В. Зема пише: «Ще один закид "латинникам", що вони можуть прощати гріхи за дарунки» [Зема : 94]. Роз'яснення виразу «прашають же грѣхи на дару» міститься в «Кириловій книзі», на що вказує М. І. Ивановський, висвітлюючи питання прощення гріхів: «Богослови не стали б заперечувати латинське вчення про епитимію, якби його насправді не існувало. Щоправда, і в цьому випадку старообрядці можуть вказувати і дійсно вказують на так звану "Кириллу книгу", де в "повѣсти о латынѣхъ како отлучишася отъ грекъ" сказано, що "папа римській Петръ гугнивыи безъ епитимей и безъ покаянія прощати повелѣ"» [Ивановский : 248]. Про те, що Петро Гугнивий звелів прощати гріхи без епитимій і покаяння, свідчать назва і зміст Статті «Грехи прощати без епитимей — єресь Петра Гугниваго, мессалиан, римлян, иконоборцев и прочих еретиков» у збірнику «Изумруд» (Изумруд).

¹² На думку В. В. Шевченка, не варто довіряти звинуваченням щодо Петра Гугнивого, які містяться в літописній статті *988 р., оскільки «на ранній стадії христозвіщення, у фазі найуразливішої, коли ще не було вироблено релігійного імунітету несприйняття фальші та спекуляцій, в Русі культивувалися й ті полемічні звинувачення, які нічого спільного з історичною правдою не мали» [Шевченко : 129].

¹³ До навернення в християнство вандалів були язичниками; «про час хрещення В. [вандалів] не існує точних свідчень. <...> одні дослідники вважають, що вестгот. місіонери навернули в християнство В., коли ті проживали в землях на північ від Дунаю (кін. IV ст.); ін. стверджують, що на час переходу через Рейн В. у більшо-

ясти» — О вере-1588, арк. 176), запровадження багатоженства, дозвіл священнослужителям мати наложниць), а й іудейства. Прихильність до іудаїзму передалася Петру Гугнивому від його давніх предків — вандалів, які сповідували аріанство. Розкриваючи природу аріанства, А. В. Карташов відзначив наявність у ньому іудаїстської течії у видозміненому вигляді: «Звичайно, і раніше ересі викривляли суть християнства. Але аріанство було особливо тонкою і тому небезпечною ерессю. Воно народилося зі змішання двох тонких релігійно-філософських отрут, абсолютно протилежних природі християнства: отрути іудаїстичної (семітичної) і еліністичної (арійської). Християнство за своїми культурно-історичними прецедентами взагалі є синтезом двох названих течій» [Карташев : 9]. Як свідчать «Правила Константинопольського (II вселенського) собору», аріанську ересь називали також *іудознанською*: «и проклѣтъ быти всѣмъ ересѣмъ <...> и арианствѣмъ рекъше еудознанствѣмъ» (ЕКорм., арк. 25b).

О. В. Чумичева виявила, що в антилатинських полемічних творах XI–XVI ст. слово «жидовствовати» і словосполучення «жидовская мудрствующими» вживаються в термінологічному значенні щодо латинів, які почали сповідувати іудейську віру; у статтях і посланнях «раннього періоду антилатинської полеміки, відомих з XI ст. (переважно перекладних, у деяких випадках написаних київськими митрополитами, греками за походженням, рідше руськими авторами), <...> звучить звинувачення в тому, що “латини” відступили в іудаїзм, і навіть більше» [Чумичева]. У тексті відмови від латинських ересей за списком початку XV ст. Сербського требника, виявленому А. М. Поповим у Синодальній бібліотеці, ересь, яку Петро Гугнивий запровадив у Римі, пов’язана з використанням опрісноків¹⁴ та вшануванням суботи: «**Ѡричешилисе вѣры латинскыя . и сѣботства . иже петръ гогнивы вѣ римѣ оуставилъ естъ . глѣ(т) онъ . Ѡрицаксе его и всего ѡченїа латинскаго, и Ѡпрѣснька нхъ, и соѣботства нхъ**» [Попов : 27]. У кінці XV ст. в православній традиції, як встановила Т. А. Опаріна, почав діяти Грецький чин приєднання католиків до православ’я, за яким «новонавернений проголошував відмову від латинських “ересей”» [Опаріна : 216]; у першій половині XVI ст. з’явилися його переклади церковнослов’янською мовою [Опаріна : 216]. На прихильність Петра Гугнивого до іудейства вказують назви полемічних творів: «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянь» і «Слово о немечьском прелщени, како научи их Гугнивый Петр ереси». Використовуючи прийом контамінації, невідомий автор пам’ятки «Слово о немечьском прелщени...» поєднує давню християнську притчу про волхва Симона, покараного Богом за ересь («**Ѡгда прелестъ вы(сть) Ѡ**

сті своїй були язичниками і до аріанського християнства долучилися вже на землях Зах. Римської імперії» [Беляев].

¹⁴ Протоерей Дж. Еріксон у праці «The Challenge of Our Past: Studies in Orthodox Canon Law and Church History» (Crestwood, NY, 1991) приділяє значну увагу питанню використання опрісноків: «Лев Охридський, чий лист 1053 року і дав поштовх полеміці, вважає, що використання латинами опрісноків та їхня практика постування по суботах є поверненням до іудейського закону», «для більшої частини духовенства XI і XII століть основним пунктом розбіжності з латинами було <...> використання прісного або квасного хліба в Євхаристії», «візантійці розглядали використання опрісноків латинами як показник якоїсь прихованої христологічної ересі», «візантійське формулювання X століття чину зречення від іудаїзму ставить вживання опрісноків на друге місце в довгому списку практик, від яких слід відмовитися» [Erickson].

симона волхва в римѣ» — сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.), з оповіддю про Петра Гугнивого, який приніс ересь латинам. У невеликому контексті використано тавтологічний ряд **д(ь)нь соуботнын — в(ъ)соуботоу — въ вса соуботы**, який чітко вказує на те, що Петро Гугнивий запровадив у Римі іудейське вшанування суботи: **«и погиге (с) шоумомъ въ д(ь)нь соуботнын • в(ъ)соуботоу во бы повѣда (христо)ва <...> а въ вса соуботы стрици брады»** (сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.).

Релігійне вчення Петра Гугнивого, хоча й містило елементи іудейства, але для самих іудеїв залишалося еретичним. Вимога голити бороду була неприйнятною для іудейської церкви, оскільки «в єврейській Біблії носіння чоловіками бороди зведено в ранг непорушної норми в силу шанування Єдиного Бога (Яхве) <...> Такий погляд перейшов і в ранне іудохристиянство. <...> Носіння бороди стало на християнському Сході благочестивим звичаєм і нормою, дотримання якої відрізняло християнина від язичника» [Муравьев, Урушев].

Запровадивши звичай голити бороди священнослужителям, Петро Гугнивий водночас налаштував проти себе не лише іудеїв, а й православних та латинів. Відмова від бороди була не тільки «хитроумним», «рятівним» кроком Петра Гугнивого, а й спробою наблизити релігійну норму до світських традицій. У цьому вчинку відчувається відлуння дохристиянських часів, коли римляни не носили борід. Зухвалі спроби «осучаснити», «оновити» не тільки погляди, а й зовнішній вигляд святих отців, хоча й непрямо, але вказують на те, що Петро Гугнивий належав до заможних шарів населення¹⁵, скоріше за все був з аристократичної вандальської родини. З приходом християнства прихильність римлян до гоління бороди не зникла безслідно: латини звинувачували православних у тому, що «їхні священники за іудейським звичаєм відрощують бороди» [Муравьев, Урушев]. За влучним виразом релігієзнавців О. В. Муравйова і Д. О. Урушева, «Високе латинське Середньовіччя являє нам голеного клірика як норму, а бородатого капуцина — як своєрідного архайста» [Муравьев, Урушев]. Незважаючи на те, що гоління борід священнослужителями зустріло спротив у римській церкві, яка перейшла на візантійські норми зовнішнього вигляду, початок розколу між Римом і Візантією вже був покладений, і Петро Гугнивий відіграв у цьому процесі далеко не останню роль.

«Слово о немечскомъ прелщені...», «Слово Феодосія про віру варяжську», «Етногенеалогічний трактат», «Соборное изложение 1621 года о крещении латынь», «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянъ» зберегли свідчення того, як греки звинувачували іудеїв і латинів у слідуванні настановам Петра Гугнивого й порушенні релігійної норми — закону про носіння бороди священнослужителями:

«повелѣ <...> стрици брады» (сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.),
«повелѣ <...> брады своа стрици, паче же и лвна» (XI, сп. XV,

¹⁵ Петро Гугнивий був нащадком тих вандалів, які, прийшовши на римські землі, стрімко збагатилися; «відрізані від спілкування зі спорідненими племенами, оволодівши надбагатою провінцією, в якій збереглися в усій силі традиції вишуканого й розкішного життя Рима часів розквіту імперії, вандалі повністю віддалися задоволенням і насолодам, які допускало їхнє панівне становище в країні. <...> Знатні вандалі старанно вивчали латинську мову і поезію; королі оточували себе латинськими поетами» [Браун : 485].

Сл. Феод. о лат., 24), «кто вы совлазнить на смѣщеніе вѣры. совлазнил же є петръ гугнивыи. и по томъ нарекоша латына. того ра(д) и латына стрнгоу(т) бородаы. занеже петръ гѣгнивомѣ потергаша и постригоша бородаѣ с(ва)тїи ѡ(ь)ци» (не пізніше XIII, сп. 1538, ЕтноТрактат, 16), «Петр Гугнивыи <...> попом повеле <...> брады и лона постригати» (Крещ.лат.1621); «И для тое вины папы ихъ, ереи римстїи не имѣють уса и бородаы» (Обличит., 38).

«Новації» Петра Гугнивого не знайшли розуміння і в середовищі старо-вірів. У «Виписках зі священного писання і переказах про богопротивне і законопреступне бородогоління і стрижіння голови», які входять до «Статуту» старобрядців-федосіївців, Петро Гугнивий фігурує як зачинатель богопротивної норми бородогоління для священнослужителів:

«вспомяну о оголении усов и брад. Тому начальника поведают, Петра гугниваго папежа» (О вере-XVII); «Римскаго папы Петра Гугниваго <...> творити повелевшу, иже брады подстригати и брити» (Служ.Иос.1647), «Брады своя бреют и усы своя стригут, а инии и злейши того творят и усы подкусывають <...> сия вся приемше от отца своего злейшаго сына сатаны, папы Петра гугниваго, брити брады и усы» (Дим. Серб.), «Проклинаю <...> помраченныя ереси, еже остругати браду. ей же бысть начальник беззаконный Петр гугнивий, римский папа» (Чин от ереси).

У такому самому контексті Петро Гугнивий згадується в пам'ятці ура-ло-сибірської старообрядницької літератури початку XVIII ст. «Послання "правовірним"»: «Тако же и вам повелеваю всем брады свои обрети, епископом и игуменом, и попом» (Посл. Правов., 407).

У Никифоровському збірнику XV ст. К. В. Вершинін і М. Ю. Андрейчева знайшли звинувачення Петра Гугнивого в запровадженні «неправовірної» форми тонури: «Примітно, що антилатинська критика звинувачувала Петра Гугнивого в запровадженні <...> особливої "неправовірної" форми гуменця <...> : **намъ велико гѣменьце. повелѣно носити с(ва)тымъ великимъ василиемъ. а латынѣ мало петромъ гѣгнивымъ**» [Вершинин, Андрейчева : 86].

Не лише «гоління борід і голови» обурило старообрядців. «Слово о немечскомъ прелщеніи...» містить звинувачення латинів у порушенні канонів церковного одягу:

«и вы(с) тогда гоненіе на хр(и)(с)тїаны . и постави свои законъ . и многы ереси и внид(є) въ ц(ь)рк(ъ)въ в пачинны(х) ризахъ . и рогатыхъ клобуцѣ(х) . и в рѣкавица(х)» (сп. к. XV, Сл.Нем.Прелщ., арк. 204; т. с. сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.).

Частина цього фрагмента майже дослівно повторює більш ранній текст сербського рукопису кінця XIV ст., який зберігається в Белградській Народній бібліотеці: «Потом прииде Петръ Гугнивыи въ Римъ и отврѣже веру христьянскую, и постави свой закон, многы ереси. И вниде въ црквь въ паучинах ризах и въ рогатех клобуцах, и въ рукавицах» [цит. за: Криза : 400]. Найвність імені Петро Гугнивий у сербському рукописі дає всі підстави вважати, що слова «**внид(є) въ ц(ь)рк(ъ)въ**» у пам'ятці «Слово о немечскомъ прелщеніи...» також стосуються й Петра Гугнивого, який увійшов у церкву в ризах з тонкої тканини (*паоучиньныи* означає 'тонкий, як павутиння' — СДРЯ XI–XIV, VI, 361), рогатому клобуці, рукавицях.

Спинимось на одному елементі вбрання Петра Гугнивого — рогатих клобуках: «внид(є) въ ц(ь)рк(ъ)въ в <...> рогатыхъ клобуцѣ(х)» (сп. к. XV, Сл.Нем.Прелщ., арк. 204); «вниде въ црквь въ <...> въ рогатех клобуцех» (сербський рукопис кінця XIV ст.). Виступаючи проти рогатих клобуків, ідеолог старообрядництва протопоп Аввакум у Бесіді третій («Об иноческом чине») «Книги бесід» роз'яснює, що такі клобуки були вигадані в Римі папесою-жінкою:

«и клабуки рогатыя; получиша себе сию пагубу от костела римскаго. Бысть в Риме, прежде собора Флоренскаго, на престоле в папах баба-еретица, в Римской церкви, по попущению Божию. И устроила себе клобук на подклейке, сидевым образом, яко женский, еже носят и ныне прельщены тамо и здесь» (АввакумБеседа-3, 121).

Ідеться про папесу Іоанну, «яка нібито займала папський престол під іменем Іоанна VIII, між Львом IV († 855) і Бенедиктом III († 858)» [Іоанна]. Виходячи з нашого припущення про те, що Петро Гугнивий узурпував престол весною 896 року, тобто на сорок років пізніше, ніж папеса Іоанна, видається цілком вірогідним, що він відновив рогаті клобуки як вид церковного головного убору.

Незважаючи на своє походження, рогаті клобуки не тільки «прижилися» в Римі, а й були згодом запозичені греками: «греки прийняли від римлян <...> рогаті клобуки» [Иконников : 57]. На Русі до середини XVII ст. рогаті клобуки не були елементом церковного вбрання. Але в середині XVII ст. патріарх Никон здійснив скандально відому церковну реформу: «вступив в управління руською Церквою з твердою рішучістю відновити повну узгодженість її з Церквою грецькою, знищивши всі обрядові особливості, якими перша відрізнялася від останньої» [Ключевский : 390–391]. Переконалий у православ'ї греків, Никон «переніс у Росію грецькі амвони, грецький архієрейський посох, грецькі клобуки і мантії» [Никон : 139]. Рішуча відмова від традицій, повна заміна руської церковної обрядовості на грецьку викликала спротив і кліриків, і мирян: «На церковному соборі 1655 р. він оголосив, що хоча він руський і син руського, але його *віра* й переконання грецькі. Того ж року після урочистої служби в Успенському соборі він на очах усього народу, який молився, зняв з себе руський клобук і надів грецький, що, втім, викликало не посмішку, а сильне ремствування» [Ключевский : 392].

Запровадження Никоном грецьких клобуків було різко засуджене старообрядцями. Суздальський піп Микита Добринін у чолобитній царю Олексію Михайловичу поскаржився на те, що «нові» клобуки стали предметом глузування: «Да онъ же Никонъ, бывшій патріархъ, измѣнилъ на себѣ бѣлый клобукъ, еже учинилъ его страннымъ покровомъ и надѣлъ его на рогатую колпашную камилавку, аки сельскихъ бабъ на волосникъ, и учинилъ его отъ всѣхъ челоуѣкъ въ посмѣхъ» (ЧелобНикиты, 143). Несприйняття никонівського нововведення відображене на одній з 36 мініатюр, які оздоблюють «Житіє патріарха Никона»: мініатюра має назву «Патріарх Паїсій збиває посохом з голови Никона клобук» [Бубнов]. Редактура «Житія» та ілюстрації до нього зроблені книжником Антоном Калікіним, «який належить до старообрядницької фєдосіївської безпоповської згоди» [Бубнов].

На Русі в загальноцерковній свідомості грецькі клобуки були відходом від норм і традицій православної віри та ознакою єретицтва, через що от-

римали негативно конотоване означення — *rogami*: «з Никонова часу <...> увійшли в ужиток Грецькі так звані рогаті клобуки» [Снегирев : 138]. Прикметник *rogatий* маркує православну антинорму, встановлює асоціації з нечистою силою та її основним атрибутом — рогами. Показово, що протопоп Аввакум згадує про рогаті клобуки виключно у зв'язку з єретиками — папесою Іоанною, римським папою Євгенієм¹⁶ і патріархом Никоном¹⁷. Усе це свідчить про не випадковість згадування (у пам'ятці «Слово о немечьском прелщени...» і сербському рукописі XIV ст.) рогатих клобуків у зв'язку з Петром Гугнивим. Як бачимо, у свідомості старообрядців неофіційне ім'я *Петрь Гоугнивыи* містить ознаку 'особа, яка використовує одяг з атрибутами нечистої сили'.

Можна констатувати, що денотативний компонент 'єретик', який входить до змісту імені *Петрь Гоугнивыи*, включає в себе етнокультурні ознаки 'особа, яка привнесла в католицьке віросповідання єретичне вчення, зорієнтоване на іудейські догмати (насамперед використання опрісноків і вшанування суботи)' та 'особа, релігійні погляди якої сприймалися грецькою, римською, іудейською церквами, а також старообрядцями-федосіївцями як єретичні'.

Наявне виключно в полемічній антилатинській літературі, ім'я Петра Гугнивого потрапило у воїнську повість «Сказання» про Мамасе побойше. Виникає питання, чому автор «Сказання» використовує для повчання ім'я саме Петра Гугнивого? Протиставлення католицької і православної віри супроводжується в «Сказанні» звинуваченням литовських князів Ольгерда (1307–1377) та його сина Владислава II Ягайла (1351–1434) у тому, що вони наслідують «латинський закон» Петра Гугнивого:

«Олеґь нача богатися <...> **Г**агаило литовски <...> онъ имѣет законъ гоугниваго Петра, аз же имѣх правы законъ» (Мамай-2, XVI, 18), «княз Олеґь резанский, начать богатися <...> Волгордь литовский. Нъ обаче онъ почитаетъ законъ латынский Петра Гугниваго, азъ же, окаанный, разумѣхъ истинный законъ б(о)жій» (Мамай-3, XVI, 53), «Волгердь литовський, <...> он же Петра Гугниго (у ркп. так. — Г. М.) закон разумѣхъ, аз же каковы истинны разумѣхъ» (Мамай-4, XVII, 103).

Досліджуючи процес хрещення Київської Русі і Литви, А. Ю. Дворниченко виявив внутрішні причини нестабільності політичних і релігійних поглядів литовських князів, зокрема зазначив, що «політична ситуація змінилася настільки, що православ'я стало не актуальним для "корінної Литви"». Зближення з Польщею вимагало більш лояльного ставлення до католицизму. Саме в такому контексті і потрібно оцінювати хрещення Литви 1387 р. <...> При цьому здійснювалася ця акція самим Ягайло» [Дворниченко : 83]. Уведення в текст «Сказання» імені Петра Гугнивого містить алюзію на зміну віри литовськими князями, які спочатку прийняли православну віру¹⁸, потім

¹⁶ «Он же, Евгений, прииде на собор в преждереченном рогатом клобуце» (АввакумБеседа-3, 122); Базельський собор «позбавив влади Євгенія IV, винного в симонії, єретика, клятвopорушника і схизматика» [Зарецкий, Казбекова].

¹⁷ «Врага Божия, патриарха Никона» (АввакумБеседа-3, 121), «А никонияна пуше устремишася на зло <...> А все то блюдолизы римския утроили с Никоном-врагом гонение на христианы» (АввакумБеседа-3, 123).

¹⁸ «У другій половині XIV ст. Ольгерд став православним» [Дворниченко : 80]; «один з перших великих князів — Міндовг спочатку хрестився за православним

навернулися в католицтво, а згодом об'єдналися з мусульманами, і слугує точкою зрощення мотиву політичної зради (Ягайло в гострий момент зрадив рязанського князя Олега, «уклав союз з правителем Орди Мамаєм» [Греков : 102]) з мотивом зради релігійної.

ЛІТЕРАТУРА

- Беляев Л. А. Вандалы. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 6. С. 546–549. URL: <http://www.pravenc.ru/text/154045.html>. (дата звернення: 29.07.2020).
- Бонифаций. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т.* Санкт-Петербург, 1891. Т. 4. С. 370–372.
- Браун Ф. А. Вандалы. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т.* Санкт-Петербург, 1892. Т. 5а. С. 484–485.
- Бубнов Н. Ю. Старообрядческое «антижитие» патриарха Никона. *Святые и святыни северорусских земель : сб. по материалам VII науч.-регион. конф.* Каргополь, 2002. С. 221–230. URL: <https://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/99-1-0-411>. (дата звернення: 15.05.2020).
- Вершинин К. В., Андрейчева М. Ю. Древнерусский этногенеалогический трактат. (Ч. 2. Текстологический и источниковедческий комментарий). *Древняя Русь. Вопр. медиевистики.* 2020. № 1. С. 81–96.
- Возняк М. Український протипапський памфлет XVI в. «Історія о єдномъ папѣ римскомъ». *Зап. Тов-ва імені Шевченка.* Львів, 1914. Т. 117–118. С. 251–268.
- Гергей Е. История папства. Москва : Республика, 1996. 463 с.
- Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.). Москва : Наука, 1975. 519 с.
- Дворниченко А. Ю. Крещение Киевской Руси и Литвы в контексте постаршого общества. *Палеоросия. Древняя Русь во времени, в личностях, в идеях. Альманах* / под ред. К. А. Костромина. Санкт-Петербург, 2015. Вып. 3. С. 76–84.
- Зарецкий Ю. П., Казбекова Е. В. Базельский собор. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 4. С. 260–263. URL: <http://pravenc.ru/pdf>. (дата звернення: 19.07.2020).
- Зема В. Є. Оповіді про навернення на християнство і рання православна полеміка. *Україна в Центрально-Східній Європі* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. Вип. 12–13. С. 65–95.
- Ивановский Н. И. Критический разбор учения безпоповцев о церкви и таинствах. Казань : Тип. Императ. Ун-та, 1892. 380 с.
- Иконников В. С. Новые материалы и труды о патриархе Никоне. Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1888. 76 с.
- Іоанна. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т.* Санкт-Петербург, 1894. Т. 13а. С. 664.
- Карташев А. В. Вселенские Соборы. *Православие и современность. Электронная библиотека.* URL: <http://councils.pdf>. (дата звернення: 18.07.2020).
- Ключевский В. О. Курс русской истории : в 3 т. Москва : Тип. Т-ва А. Левенсон, 1916. Т. 3. 480 с.
- Конский П. А. Стефан. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т.* Санкт-Петербург, 1901. Т. 31а. С. 641–642.

обрядом, потім перейшов у католицтво і, скориставшись дивідендами у вигляді королівської корони, повернувся в язичництво» [Дворниченко : 82].

- Криза А. Петр Гугнивый и Папесса (антилатинская церковнославянская полемическая литература в Центральной Европе). *Studia Slavica Hung.* 2008. 53/2. С. 397–405.
- Кудрявцев П. Н. Судьбы Италии от падения Западной Римской империи до восстановления Карлом Великим : Обзорение Остгото-Лангобард. периода итал. истории. Москва : В унив. тип., 1850. XII, 714 с.
- Муравьев А. В., Урушев Д. А. Прение о бороде. Мужественная норма и гигиеническая мода. *Отечеств. зап.* 2014. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2014/2/prenie-o-borode.html>. (дата звернення: 15.05.2020).
- Никон. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1897. Т. 2. С. 138–142.
- Опарина Т. А. Греческий чин присоединения католиков к православной Церкви в сербских и украинско-белорусских памятниках и их влияние на русскую традицию. *Вестн. церков. истории.* 2010. № 1–2. С. 215–231.
- Попов А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян. (XI–XV вв.). Москва : Тип. Т. Рис, 1875. 417 с.
- Русский раскол и вселенское православие. Публичная лекция И. М. Громогласова. Сергиев Посад : 2 тип. Снегиревой, 1898. 44 с.
- Смирнов П. С. Из истории раскола первой половины XVIII века. По неизданным памятникам. Санкт-Петербург : Тип. М. Меркушева, 1908. 233 с.
- Снегирев И. М. Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению. Отд. I. Св. иконы, кресты, утварь храмовая и облачение сана духовного. Москва : Тип. Александра Семена, 1849. 231 с.
- Фельдштейн О. И. Бонифаций VII. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 6. С. 14. URL: <http://pravenc.ru.pdf>. (дата звернення: 17.07.2020).
- Чибисов Б. И. Термин «латиняне» в византийских и древнерусских письменных источниках (до начала XIII века). *Палеоросия. Древняя Русь во времени, в личностях, в идеях. Альманах* / под ред. П. И. Гайденко. Санкт-Петербург ; Казань, 2014. Вып. 1. С. 73–98.
- Чумичева О. В. Иноверцы или еретики : понятие «жидовская мудрствующие» в полемическом контексте на Руси конца XI – начала XVI вв. *Jewish-Christian Relations : Insights and Issues in the ongoing Jewish-Christian Dialogue*. URL: http://example_061.pdf. (дата звернення: 14.01.2017).
- Шевченко В. Православно-католицька полеміка та унійна проблематика в житті Русі-України доберестейського періоду : в 2 т. Київ, 2018. Т. 1. 718 с. URL: https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Sheevchenko_V.pdf. (дата звернення: 12.08.2020).
- Erickson John H. *The Challenge of Our Past : Studies in Orthodox Canon Law and Church History*. Crestwood, NY : St. Vladimir's Seminary Press, 1991. 174 p. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua> (дата звернення: 15.05.2020).

ДЖЕРЕЛА

- АввакумБеседа-3 Беседа третья [Об иноческом чине]. *Житие протопопа Аввакума, им самим написанное, и другие его сочинения* / подгот. текста, сост., вступ. статья и комментарии Н. С. Демковой. Санкт-Петербург : Изд. Группа «Азбука-классика», 2010. С. 120–125.
- Дим. Серб. Книга Димитрия митрополита Сербского. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.07.2020).

- ЕКорм. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований. Труд В. Н. Бенешевича. Изд. Отд-ния рус. яз. и словесности Императ. Акад. наук. Санкт-Петербург, 1906. Т. 1. V, 840 с.
- Изумруд Изумруд. URL: <http://starajavera.narod.ru/IZUMRUDafanasiy.html>. (дата звернения: 28.07.2020).
- Крещ.Лат.1621 Соборное изложение 1621 года о крещении латынь. URL: http://www.synaxis.info/synaxis/8_law/h_misc/SobIzl.html. (дата звернения: 28.07.2020).
- ЛНик-1 Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью. Полное собрание русских летописей. Москва : «Языки русской культуры», 2000. Т. 9. 288 с.
- Мамай-2 Сказание. II редакция. Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 3–37.
- Мамай-3 Сказание. III редакция. Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 38–73.
- Мамай-4 Сказание. 4 редакция (распространенная). Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 74–128.
- Оборона Иерея Михаила «Оборона верному человеку». URL: <http://karpatorusyn.org/iereya-mixaila-obrona-v%D1%A3nomu-chelov%D1%A3ku/.pdf>. (дата звернения: 30.07.2020).
- Обличит. Обличительные списания против жидов и латинян. Чтения в Императорском Обществе истории древностей российских. Москва : Унив. тип., 1879. Кн. 1. С. 1–41.
- О вере-XVII Книга О вере. Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернения: 27.07.2020).
- О вере-1588 О единой истинной православной вере... Соч. Острожского священника Василия 1588 года. Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. Т. 7 : Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 2. Петербург : Тип. А. М. Котомина и К°, 1882. Стб. 633–938.
- ПВЛ-1 Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. Полное собрание русских летописей. Москва : «Языки русской культуры», 1997. Т. 1. С. 1–286.
- ПослНикифора-1 **Посланіє ѿ никифора митрополита кїевска(г). к володимеру кн(а)сю...** Дергачева И. В., Мильков В. В., Милькова С. В. Лука Жидята : святитель, писатель, мыслитель. Москва : Мир философии, 2016. С. 290–299.
- ПослНикифора-2 **Посланіє ѿ никифора митрополита кїевскаго всеа р(с)-скїа землї. написаніє на латынь къ гарославу кнзю.** Баранкова Г. С. Антилатинские послания митрополита Никифора: лингвистический и текстологический аспекты исследования. Лингвистическое источниковедение и история русского языка (2002–2003). Москва : Древлекхранилище, 2003. С. 317–359.
- Посл. Правов. Шашков А. Т. Послание «правоверным» — новый памятник урало-сибирской старообрядческой литературы начала

- XVIII в. : атрибуция, текст, комментарии. *Старообрядчество в России (XVII–XX вв.)* : сб. науч. тр. / отв. ред. и сост. Е. М. Юхименко. Москва : «Языки славянских культур», 2010. Вып. 4. С. 389–427.
- СДРЯ XI–XIV Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва : Рус. яз. — Азбуковник, 1988. Т. 1. 526 с. ; 2000. Т. 6. 608 с.
- Сл. нем. прелщ. Слово о немецком прелщени, како научи их Гугнивыи Петр ереси. *Рукоп. сб. «Славянские рукописи» Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, № 793, л. 20 об.–21*. URL: <http://stsl.ru>. (дата звернення: 28.03.2020).
- Сл. Нем. Прелщ. **Слово о немецком(м) прелщени како научи их гугнивыи петръ ереси**. Библиотека Соловецкого монастыря, Сол. 856/966, л. 204–212 об. URL: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Solovki_Manuscripts. (дата звернення: 28.03.2020).
- СлРЯ XI–XVII Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 1981. Вып. 8. 351 с. ; 1986. Вып. 11. 456 с.
- Служ.Иос.1647 Службеник патриарха Иосифа. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.03.2020).
- Сл. Феод. о лат. **Сло(в) ѿца нашего ѿеѡ(д)сіа, пеѡерскаго игумена. къ изаславѹ князѹ, в л(а)т(и)нѡ(х)**. *Яцимирский А. И. Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. Москва : Унив. тип., 1898. С. 23–27.
- ЧелобНикиты Суздальскаго соборнаго попа Никиты Константинова Добрынина (Пустосвята) челобитная... *Материалы для истории раскола за первое время его существования, издаваемые братством св. Петра митрополита* / под. ред. Н. Субботина. Москва : Тип. Э. Лисснер и Ю. Роман, 1878. Т. 4. С. 1–178.
- Чин от ереси Чин от ереси приходящих к Церкви Христовой. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.03.2020).
- ЭтноТрактат Вершинин К. В., Андрейчева М. Ю. Древнерусский этногенеалогический трактат (часть 1). *Древняя Русь. Вопр. медиевистики*. 2019. № 1. С. 16–17.

REFERENCES

- Belyayev L. A. (2009). Vandaly. *Pravoslavnyaya entsiklopediya. Entsiklopediya pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslavliyu i istorii religii*, (6), 546–549. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnyaya entsiklopediya». URL: <http://www.pravenc.ru/text/154045.html>. [in Russian].
- Bonifatsiy. (1891). *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.*, (4), 370–372. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Braun F. A. (1892). Vandaly. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (5a), 484–485. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Bubnov N. Yu. (2002). Staroobryadcheskoye «antizhitiye» patriarkha Nikona. *Svyatyye i svyatyni severorusskikh zemel : sb. po materialam VII nauch.-region. konf.* Kargopol, 221–230. URL: <https://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/99-1-0-411>. [in Russian].
- Vershinin K. V., Andreycheva M. Yu. (2020). Drevnerusskiy etnogenealogicheskiy traktat (chast 2. Tekstologicheskiy i istochnikovedcheskiy kommentariy). *Drevnyaya Rus. Voprosy medievistiki*, (1), 81–96. [in Russian].

- Vozniak M. (1914). Ukrainskyi protypapskyi pamfliet XVI v. «Istoriia o yednomъ pap gumskomъ». *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka*, (117–118), 251–268. Lviv. [in Ukrainian].
- Gergey E. (1996). Istoriya papstva. Moskva : Respublika. [in Russian].
- Grekov I. B. (1975). Vostochnaya Evropa i upadok Zolotoy Ordy (na rubezhe XIV–XV vv.). Moskva : Nauka. [in Russian].
- Dvornichenko A. Yu. (2015). Kreshcheniye Kiyevskoy Rusi i Litvy v kontekste potestarnogo obshchestva. *Paleorosiya. Drevnyaya Rus vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh. Almanakh / pod red. K. A. Kostromina*, (3), 76–84. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Zaretskiy Yu. P., Kazbekova E. V. (2009). Bazelskiy sobor. *Pravoslavnaya entsiklopediya. Entsiklopediya pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslavlyu i istorii religii*, (4), 260–263. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya». URL: <http://pravenc.ru.pdf>. [in Russian].
- Zema V. Ye. (2013). Opovidi pro navernennia na khrystyianstvo i rannia pravoslavna polemika. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi : Zb. nauk. pr.*, (12–13), 65–95. Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Ivanovskiy N. I. (1994). Kriticheskiy razbor ucheniya bezpopovtsev o tserkvi i tainstvakh. Kazan : Tip. Imperat. Un-ta. [in Russian].
- Ikonnikov V. S. (1888). Novyye materialy i trudy o patriarkhe Nikone. Kiev : Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira. [in Russian].
- Ioanna. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (1894), (13a), 664. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Kartashev A. V. (1994). Vselenskiye Sobory. *Pravoslaviye i sovremennost. Elektronnyaya biblioteka*. URL: <http://councils.pdf>. [in Russian].
- Klyuchevskiy V. O. (1916). Kurs russkoy istorii : in 3 t. Moskva : Tip. T-va A. Levenson, (3). [in Russian].
- Konskiy P. A. (1901). Stefan. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (31a), 641–642. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Kriza A. (2008). Kriza A. Petr Gugnivy i Papessa (antilatinskaya tserkovnoslavlyanskaya polemicheskaya literatura v Tsentralnoy Evrope). *Studia Slavica Hung*, (53/2), 397–405. [in Russian].
- Kudryavtsev P. N. (1850). Sud'by Italii ot padeniya Zapadnoy Rimskoy imperii do vzostanovleniya Karlom Velikim : Obozrenie Ostgoto-Langobardskago perioda italiyskoy istorii. Moskva : V universitetskoy tip. [in Russian].
- Muravyev A. V., Urushev D. A. (2014). Preniye o borode. Muzhestvennaya norma i gigiyenicheskaya moda. *Otechestvennyye zapiski*, (2). URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2014/2/prenie-o-borode.html>. [in Russian].
- Nikon. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (1897), (21), 138–142. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Oparina T. A. (2010). Grecheskiy chin prisoyedineniya katolikov k pravoslavnoy Tserkvi v serbskikh i ukrainsko-belorusskikh pamyatnikakh i ikh vliyaniye na russkuyu traditsiyu. *Vestnik tserkovnoy istorii*, (1–2), 215–231. [in Russian].
- Popov A. (1875). Istoriko-literaturnyy obzor drevne-russkikh polemicheskikh sochineniy protiv latinyan. (XI–XV vv.). Moskva : Tip. T. Ris. [in Russian].
- Russkiy raskol (1898). Russkiy raskol i vselenskoye pravoslavie. Publichnaya lektsiya I. M. Gromoglasova. Sergiev Posad : 2 tip. Snegirevoy. [in Russian].
- Smirnov P. S. (1908). Iz istorii raskola pervoy poloviny XVIII veka. Po neizdannym pamyatnikam. Sankt-Peterburg : Tip. M. Merkusheva. [in Russian].
- Snegirev I. M. (1849). Drevnosti Rossiyskago gosudarstva, izdannyya po vysochayshemu poveleniyu. Otd-niye I. Sv. ikony, kresty, utvar khramovaya i oblachenie sana dukhovnago. Moskva : Tip. Aleksandra Semena. [in Russian].
- Feldshteyn O. I. (2009). Bonifatsiy VII. *Pravoslavnaya entsiklopediya. Entsiklopediya*

- pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslavliyu i istorii religii, (6), 14. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaaya entsiklopediya». URL: <http://pravenc.ru.pdf>. [in Russian].
- Chibisov B. I. (2014). Termin «latinyane» v vizantiyskikh i drevnerusskikh pismennykh istochnikakh (do nachala XIII veka). *Paleorosiya. Drevnyaya Rus vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh. Almanakh / pod red. P. I. Gaydenko*. Sankt-Peterburg ; Kazan, (1), 73–98. [in Russian].
- Chumicheva O. V. (2010). Inovertsy ili eretiki : ponyatiye «zhidovskaya mudrstvuyushchiye» v polemicheskome kontekste na Rusi kontsa XI — nachala XVI vv. *Jewish-Christian Relations : Insights and Issues in the ongoing Jewish-Christian Dialogue*. URL: http://example_061.pdf. [in Russian].
- Shevchenko V. (2018). Pravoslavno-katolytska polemika ta uniyna problematyka v zhytti Rusi-Ukraïny doberesteyskogo periodu : u 2 t. Kyiv. (1). URL: https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Sheevchenko_V.pdf. [in Ukrainian].
- Erickson John H. (1991). *The Challenge of Our Past : Studies in Orthodox Canon Law and Church History*. Crestwood, NY : St. Vladimir's Seminary Press. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua>.

SOURCES

- AvvakumBeseda-3 Beseda tretia [Ob inocheskom chine]. *Zhitiye protopopa Avvakuma, im samim napisannoye, i drugiye ego sochineniya*. Sankt-Peterburg : Izd. Gruppy «Azbuka-klassika». (2010), 120–125. [in Russian].
- Dim. Serb. Kniga Dimitriya mitropolita Serbskago. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- EKorm. Drevne-slavyanskaya kormchaya XIV titulov bez tolkovaniy. Trud V. N. Beneshevicha. *Izd. Otd-niya rus. yaz. i slovesnosti Imperat. Akad. nauk*. Sankt-Peterburg. (1906), (1). [in Russian].
- Izumrud. Izumrud. URL: <http://starajavera.narod.ru/IZUMRUDafanasij.html>. [in Russian].
- Kreshch.Lat.1621 Sobornoye izlozheniye 1621 goda o kreshchenii latyn. URL: http://www.synaxis.info/synaxis/8_law/h_misc/SobIzl.html. [in Russian].
- LNik-1 Letopisnyy sbornik, imenuyemyy Patriarshey ili Nikonovskoyu letopisyu. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. Moskva : «Yazyki russkoy kultury». (2000), (9). [in Russian].
- Mamay-2 Skazanie. II redaktsiya. *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 3–37. [in Russian].
- Mamay-3 Skazanie. III redaktsiya. *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 38–73. [in Russian].
- Mamay-4 Skazanie. 4 redaktsiya (rasprostrannenaya). *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 74–128. [in Russian].
- Oborona Iereya Mikhaila «Oborona vernomu cheloveku». URL: <http://karpatorusyn.org/iereya-mixaila-obrona-v%D1%A3nomu-chelov%D1%A3ku/.pdf>. [in Russian].
- Oblichit. Oblichitelnyya spisaniya protiv zhidov i latinyan. *Chteniya v Imperat. Obshchestve istorii drevnostey rossiyskikh*. Moskva : Universitetskaya tip. (1879), (1), 1–41. [in Russian].
- O vere-XVII Kniga O vere. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye*.

- Ustav*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- O vere-1588 O edinoy istinnoy pravoslavnoy vere... Soch. Ostrozhskago svyashchennika Vasiliya 1588 goda. *Pamyatniki polemicheskoy literatury v Zapadnoy Rusi. Kniga 2. Russkaya Istoricheskaya Biblioteka. izdavayemaya Imperat. Arkheograficheskoyu kommissiyeyu*. Sankt-Peterburg. (1882), (7), 633–938. [in Russian].
- PVL-1 Povest vremennykh let po Lavrentyevskomu spisku. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. Moskva : «Yazyki russkoy kultury». (1997), (1), 1–286. [in Russian].
- PoslNikifora-1 **Посланиѣ ѿ никифора митрополита кїевска(г). к володимерѣ кн(а)зю...** *Dergacheva I. V., Milkov V. V., Milkova S. V. Luka Zhidyata : svyatitel, pisatel, myslitel*. Moskva : Mir filosofii. (2016), 290–299. [in Russian].
- PoslNikifora-2 **Посланиѣ ѿ никифора митрополита кїевскаго всеа рѣ(с)скїа земаа. написаниѣ на латынѣ кѣ рославѣ кнзю.** *Barankova G. S. Antilatinskiye poslaniya mitropolita Nikifora : lingvisticheskiy i tekstologicheskij aspektiy issledovaniya. Lingvisticheskoye istochnikovedeniye i istoriya russkogo yazyka (2002–2003)*. Moskva : Drevlekhranilishche. (2003), 317–359. [in Russian].
- Posl. Pravov. Shashkov A. T. Poslaniye «pravovernym» — novyyu pamyatnik uralo-sibirskoy staroobryadcheskoy literatury nachala XVIII v. : *atributsiya. tekst. kommentarii. Staroobryadchestvo v Rossii (XVII–XX vv.) : Sb. nauch. tr. / otv. red. i sost. E. M. Yukhimenko*. Moskva : «Yazyki slavyanskikh kultur». (2010), (vyp. 4), 389–427. [in Russian].
- SDRYa XI–XIV Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). Moskva : Rus. yaz. — Azbukovnik. (1988), (1) ; (2000), (6). [in Russian].
- Sl. nem. prelshch. Slovo o nemechskom prelshchenii, kako nauchi ikh Gugnivy Petr eresi. *Rukop. sb. «Slavyanskiya rukopisi». XVI v. Svyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavry. № 793, l. 20 ob.–21*. URL: <http://stsl.ru>. [in Russian].
- Sl.Nem.Prelshch. **Глово в немецкв(м) прельщенїи тако наѣчи их гѣгнивыи петръ ереси.** *Rukop. k. XV v. Biblioteki Solovetskogo monastyrya. Sol. 856/966, l. 204–212 ob*. URL: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Solovki_Manuscripts. [in Russian].
- SIRYa XI–XVII Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. Moskva : Nauka ; OOO «LEKSRUS». (1981), (8) ; (1986), (11). [in Russian].
- Sluzh.Ios.1647 Sluzhebnik patriarkha Iosifa. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- Sl. Feod. o lat. **Гло(в) ѿца нашего ѿѣв(а)сїа, пеѣерскаго игѣмена. кѣ изаславѣ кназѣ, в л(а)т(и)нв(х).** *Yatsimirskiy A. I. Iz slavyanskikh rukopisey. Teksty i zametki*. Moskva : Universitetskaya tip. (1898), 23–27. [in Russian].
- ChelobNikity Suzdalskago sobornago popa Nikity Konstantinova Dobrynina (Pustosvyata) chelobitnaya... *Materiyaly dlya istorii raskola za pervoye vremya ego sushchestvovaniya, izdavayemyye bratstvom sv. Petra mitropolita, pod redaktsiye N. Subbotina*. Moskva : Tip. E. Lissner i Yu. Roman. (1878), (t. 4), 1–178. [in Russian].
- Chin ot eresi Chin ot eresi prikhodyashchikh k Tserkvi Khristovoy. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: <http://>

EtnoTraktat [www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
Etnogenealogicheskij traktat. *Vershinin K. V., Andreycheva M. Yu. Drevnerusskiy etnogenealogicheskij traktat (chast 1). Drevnyaya Rus. Voprosy mediyevistiki.* (2019), (1), 16–17. [in Russian].

H. V. MEZHHERINA

National Aviation University
Kyiv, Ukraine
E-mail: anvame1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

THE INFORMAL ANTHROPNYM ПЕТРЪ ГОУГНИВЫИ. 2

The article is devoted to finding out the motivational basis, reconstruction of reference connections, denotative features of an unofficial anthroponym *Петръ Гоугнивыи* available in the original and translated East Slavic written monuments (the Lavrenty chronicle, «Chronicle of George Amartol», «Old Slavonic Kormchaia of 14 titles» etc.). The anthroponym belongs to two people — Patriarch Peter III of Alexandria V century (Πέτρος Μογγός) and the «chronicle» Roman heresiarch IX century. It is assumed that Peter III got an unofficial name among the Monophysites during his lifetime. It is proved that the transition from the assessment of a person by physical disabilities to religious and ethical assessment, from the meaning 'who has a hoarse, vague voice' to the meaning 'heretic' reflected in the internal form of the unofficial proprial name Μογγός and its translation equivalent *Гоугнивыи*.

The use of an informal anthroponym in written monuments after the thirteenth century has been traced in connection with reconstruction of denotative features of an unofficial anthroponym *Петръ Гоугнивыи*. A number of discussion issues were considered, including the origin of «Philosopher's Speech», time of inclusion of the legend of *Петръ Гоугнивыи* in the chronicle, fact of existence of Pope IX century by name *Петръ Гоугнивыи*, ethnic roots of the heresiarch, etc. It was shown that Peter Huhnvyvy introduced into the Catholic faith a heretical teaching focused on pagan and Jewish dogmas. Denotation of second component in an unofficial name *Петръ Гоугнивыи* includes characteristics that appeared at rethinking the original semantics of Indo-European root *gou-(n-) and its continuants. Semantics of dissatisfaction, mockery, disrespect developed in East Slavic derivatives. The transition to cultural semantics has already taken place in a word-forming nest with a root **-гоу(г)-** at a time when the legend of Peter Huhnvyvy was included in the chronicle article * 988. The ethnocultural denotative components which are included in the content of the anthroponym *Петръ Гоугнивыи*, in its entirety coincide with the semantic structure of the word *heretic*. Combination of linguistic analysis with historical and cultural analysis, taking into account historical facts and information contained in apocryphal legends and scientific versions, gives reason to believe that the «chronicle» Peter Huhnvyvy was the real historical person.

Keywords: Kyiv Rus', unofficial anthroponomy, semantics, historical and cultural analysis, Петръ Гоугнивыи, Peter Mongus.

(Закінчення див. у наступному номері журналу)

Дата надходження до редакції — 20.10.2020

Дата затвердження редакцією — 27.10.2020